

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 932

М.О. Тарасенко

ФОРМУВАННЯ ІЛЮСТРАТИВНОЇ ТРАДИЦІЇ 17-Ї ГЛАВИ КНИГИ МЕРТВИХ: ВІНЬЄТКИ ПАПІРУСУ НАХТА (pLONDON BM 10471)

У статті здійснений аналіз раннього фрізу віньєток 17-ї глави Книги мертвих за папірусом Нахта (pLondon BM 10 471) пізньої XVIII династії.

Ключові слова: *Книга мертвих, 17-а глава, віньєтки, папірус, Нахт.*

Предметом статті є ілюстрації 17-ї глави давньоєгипетської Книги мертвих у папірусі Нахта pLondon BM 10471+10473. У числі трьох інших сувоїв Книги мертвих «фіванської» редакції¹ цей манускрипт був придбаний для Британського музею Е.У. Баджем у ході його третьої «закупівельної місії» 1888-1889 рр. у Луксорі, що у Верхньому Єгипті².

Власник лондонського сувою Нахт носив титули³ «істинний царський писець» і «начальник війська Владики Обох земель»⁴. У документі збереглися ім'я й титули його дружини. Її звали Туіу й вона була «співачкою Амона» й «володаркою будинку». На пошкодженому аркуші 1 сувою BM 10473 також розміщене зображення чотирьох доньок Нахта, але вціліло ім'я тільки старшої з них – Такаікаї⁵.

За палеографічними і стилістичними ознаками папірус Нахта надійно датується кінцем XVIII династії⁶. Ім'я Нахт відоме в Старому та Середньому царствах, але характерне саме для XVIII династії Нового царства⁷. Точна локалізація гробниці власника досліджуваного сувою в кордонах фіванського некрополя невідома й, імовірно, вона була пограбована ще в давнину, а після відкриття наприкінці XIX ст. її місцезнаходження було забуто. Відомо шість гробниць, господарі яких носили ім'я Нахт: TT 52, 161, 282, 397, А. 20 і С. 8⁸, але за титулами жоден з них не може бути співвіднесений із власником лондонського сувою. Разом з тим А. Шультман⁹, а потім і Дж. Блек¹⁰, припустили, що, в силу подібності титулатури, наш Нахт може бути зіставлений з Нахтміном¹¹, воєначальником за Тутанхамона. У гробниці останнього було знайдено 5 дерев'яних *ушебті*, що були заупокійним дарунком царю, підписаних іменами Нахтміна і Ейе¹². Можливо, Нахтмін був сином Ейе, який наслідував Тутанхамону, і навіть спадкоємцем престолу¹³, втім він помирає, вочевидь, десь на початку правління Хоремхеба¹⁴. При всій імовірності цього зіставлення неясною залишається причина зникнення теоморфної складової імені – *Mnw* у сувої.

Манускрипт Нахта унікальний тим, що складений з двох різних матеріалів: одна частина сувою – з папірусу (BM 10471), а друга – зі шкіри (BM 10473)¹⁵. Відзначимо, що як матеріал для написання текстів Книги мертвих шкіра спорадично використовувалася саме за XVIII династії¹⁶. Обидві частини збереглися не повністю, але спочатку манускрипт, безсумнівно, був одним цільним сувоєм, оскільки традиція супроводу померлих двома і більше папірусами фіксується тільки за XXI династії. BM 10473 – початок свитку Нахта, а BM 10471 – продовження¹⁷. Поліхромні малюнки, а також текст (курсивна ієрогліфіка) у папірусі Нахта зорієнтовані з права наліво, тобто без використання характерного для Книги мертвих «ретроградного» напрямку написання. Манускрипт є т.зв. «blank-form raruagus»¹⁸. Вважається, що це були спеціально виготовлені для продажу сувої, імена й титули власників яких уписувалися в спеціально залишених місцях уже після покупки папірусу. Такі сувої варто відрізнити від тих, що виготовлялися «на замовлення», де імена й титули вносилися безпосередньо в момент їхнього оформлення. Почерк «вставок» у папірусах Нахта відрізняється швидкістю й більшою «курсивністю», причому в обох частинах сувою він однаковий, що також свідчить про первинну цілісність манускрипту¹⁹. Ми можемо припустити, що однієї із причин для вибору Нахтом даного сувою була значна кількість зображень дерев у ньому, зокрема, сикомор. Імовірно, певну роль могло зіграти пов'язане з темою захисту співзвуччя імені Нахта з *nht* «сикомора». Але не виключено й те, що папірус міг бути виготовлений для Нахта «на замовлення», на користь чого свідчить сцена, що зображує родину Нахта на аркуші 1 сувою BM 10473, а його ім'я та титули були вписані вже після його смерті, тим самим «включивши механізм» магічної дії сувою, на зразок того, що відбувалося при обряді відкривання вуст і очей для заупокійних стагуй, що «вселяє» у них душу покійного²⁰.

I. London BM 10473²¹. Довжина – 1,499 м, висота – 35,6 см. Опублікований частково²². Шкіряний сувій сильно ушкоджений, помітні сліди вогню²³. Збереглося всього 3 аркуші.

II. London BM 10471²⁴. Довжина – 14,354 м, висота – 35,6 см. Документ опублікований частково²⁵. Сувій розділений на 22 аркуша, причому останній аркуш чистий, без тексту та малюнків («blank»).

У центрі нашої уваги – ілюстрації 17-ї глави Книги мертвих. Загальновідомо, що сюжетний ряд її віньєток з'являється тільки на початку XIX династії²⁶. Особливістю цих малюнків було те, що вони не були розмежовані між собою вертикальними лініями, тобто «читалися» як самостійний образотворчий текст, що йде паралельно з текстом письмовим. М.А. Чегодаєв визначає такий тип ілюстрування як «фризи» і до нього можуть бути віднесені також малюнки 1-ї глави, що зображують похоронну процесію²⁷. Для XVIII династії (до Амарни), нам відомо тільки п'ять екземплярів сувоїв з 17-ю главою, що оздоблена віньєтками, але, що характерно для даного періоду, ці малюнки ще не мали єдиної іконографічної схеми²⁸.

Дотепер папірус Нахта не виданий повністю. Зокрема, немає публікації віньєток 17-ї глави (арк. 2-7). Втім важливість цих малюнків є безсумнівною, оскільки саме тут уперше вимальований багатофігурний фриз віньєток 17-ї глави. Особливе значення вони мають для уточнення класифікації сцен глави. На сьогоднішній день ясності в цьому питанні немає. Перша класифікація була запропонована Е. Баджем: він нарахував 22 сцени (за рLondon BM 10470)²⁹. Г. Грапов, установив зв'язок 14 віньєток з окремими змістовними частинами глави³⁰. Т.Г. Аллен нараховує в ілюстративному ряді 17-ї глави 19 сцен³¹, Е. Хорнунг – 22³², Х. Мильде – 24³³. М. Мошер виділяє 21 сцену й розписує їхню варіативність³⁴. При цьому жодна із цих класифікацій не враховує папірус Нахта – однак це найбільш ранній сувій з віньєтками 17-ї глави. Отже, ми ставимо нашою метою включити ілюстративний фриз папірису Нахта в існуючі системи іконографічної класифікації 17-ї глави.

Віньєтки глави 17 у папірусі Нахта вимальовані на аркушах 2-7 рBM 10471. Їхня стилістика й угруповання мають ряд особливостей, не характерних для копій XIX династії.

1. Вступна сцена (покійний в «альтанці» перед столиком для гри в *snt*) відділена розмежувальними лініями. Аналогіями цьому є фрагмент рNew York Brooklyn 35.1448 (XIX дин.)³⁵ і неопублікований рCairo S.R. VII. 11496 (XXI дин.).

2. Віньєтки глави згруповані в два «блоки» фризів, розділених стовпцями тексту. 1-й такий «блок» (арк. 2-3) закінчується зображенням покійного і його души-*ба*, розгорнутих уліво, по напрямку читання тексту. 2-й «блок» фриза (Арк. 4-7) починається з *Rw.tj-scene*, і закінчується зображенням (розгорнутих уліво) покійного й души-*ба* перед входом у гробницю. Подібним чином на «блоки» розділені віньєтки 17-ї глави в рGeneva-Cologne C (XXI дин.)³⁶.

3. Текст 17-ї глави в папірусі Нахта закінчується ще на 4 аркуші, в той час як безперервний фриз малюнків 2-го «блоку» її віньєток (із включенням сцен ще декількох глав), продовжується до 7 аркуша, «ілюструючи» тексти глав 18, 72, 136А, 136В, 44, 91 (титул) і 9.

Тепер звернемося безпосередньо до сцен. Їхній аналіз проводиться за наступною схемою: 1) опис; 2) співвідношення з текстом³⁷; 3) місце в класифікаціях Баджа (Б), Аллена (А), Хорнунга (Х), Мильде (Міл) і Мошера (Мош).

рBM 10471, аркуш 2

Сцена 1.

1) Нахт в «альтанці» перед столиком для гри в *snt*.

2) Bberschrift (Urk., V, 4) / Allen – аЗ: «(2) [...] гра (в) *snt*, сидіння в альтанці» (за пап. Нахта)³⁸.

3) Б – 2; А – 2; Х – 2; Міл – 2; Мош – А Title 5.

Зображення гри в *snt* на титульній віньєтці глави 17 (та її згадування в заголовній рубриці), є унікальним для корпусу Книги мертвих. Цю сцену справедливо вважають своєрідним маркером початку подорожі

покійного по загробному світу, що поетапно розкривається в наступних малюнках і тексті 17-ї глави.

Сцена 2.

Нахт у позі поклоніння перед 4 сидячими богами, перші двоє – Ра-Хорахті та Тот. Якщо ідентифікувати пару останніх богів як Ху та Сіа, то можна припустити, що це зображення співвідноситься з Abs. 15 (Urk., V, 30-31) і віньеткою в рLondon BM 9901 (А – 9; Х – 9; Міл – 9; Мош – А10а+А10б).

Не має аналогій в інших сувоях.

Сцена 3.

Нахт у позі поклоніння перед чотирма сидячими божествами (осірічно-го кола): Осірісом, Ісідою, Нефтідою (?) і Хором. Перше зображення фриза з фігурами сидячих богів для 17-ї глави зустрічається ще в рParis Louvre N. 3074 (XVIII дин.). За XIX династії подібна іконографічна побудова характерна для 18-ї глави³⁹. Наприкінці XXI династії сцена поклоніння покійного четвіркам богів знову з'являється в серії 6 «тиражованих» сувойів з обраними віньетками 17-ї глави (рCologne-Geneva CI, рCologne-Geneva CII, рTurin 1818, рHermitage № 18587, рLondon BM 9948), у якій ми вбачаємо останній етап у розвитку ілюстрованої ієрогліфічної («фіванської») редакції Книги мертвих⁴⁰.

Не має аналогій в інших сувоях.

Аркуш 3

Сцена 4.

8 божеств, у їхньому числі Осіріс, Тот, Нефтіда (?), Хор, Ісіда.

Не має аналогій в інших сувоях.

Сцена 5.

Нахт і його душа-ба показані в розвороті ліворуч, по напрямку читання тексту.

Не має аналогій в інших сувоях.

Аркуш 4

Сцена 6.

1) «Леви горизонт» (*Rw.tj-scene*).

2) Ідентифікація спірна⁴¹:

I. Abs. 4 (Urk., V, 10) / Allen – a2: «(15) [...] Це Ра (коли) сходить він на східному горизонті неба» (за пап. Нахта)⁴².

II. Abs. 5 (Urk., V, 12) / Allen – S3: «(12) [...] Я вчора (і) (13) мені відомо завтра. Хто ж це? Учора це Осіріс, (а) завтра – (14) це Ра» (за пап. Нахта)⁴³.

3) Б – 4; А – 3; Х – 3; Міл – 4; Мош – А2d.

Сцена 7.

1) Мумія Осіріса (або Нахта); у головах і ногах – соколи (Ісіда й Нефтіда). Над мумією – птах-*bnw*.

2) Abs. 8 + Abs. 9 (Urk., V, 17, 19) / Allen – a4-5: «(19) [...] Я – це великий Бену, що в (20) Геліополі, що відає всім суцям. [...] Це Осіріс.

Що стосується «усього суцього» – це його (Осіріса) рани. [Інші кажуть – це його мертве тіло]» (за пап. Нахта)⁴⁴: «[...] (23) Що стосується двох пер на його (Міна / Хора-месника-за-свого-батька) голові – прийшли це Ісіда та (24) Нефтіда (і) помістили себе на голову його коли були вони птахами-*drty*» (за пап. Нахта)⁴⁵.

3) Б – 5+6; А – 5+6; Х – 5+6; Міл – 5+6; Мош – А5+А6d.

У сувоях ХІХ династії це завжди дві окремі сцени. У папірусі Нахта зображення досить точно відтворює текст, підкреслюючи тотожність Бену й Осіріса. У рDublin 1661 в аналогічній сцені над мумією вимальована орнігоморфна душа-*ба*⁴⁶, відтворюючи віньєтку 89-ї глави⁴⁷.

Сцена 8.

1) Праворуч – бог Хех і Око Хора в овалі, ліворуч – бог Уадж-ур і два священних озера Гераклеополя⁴⁸.

2) Abs. 12 (Urk., V, 23-24) / Allen – a8: «[Це моє очищення в день мого народження. [Очищаюся я] у двох величних (і) великих водоймах, які в (21) Гераклеополі, у День приношення людьми-*rexit* цьому Великому богові, що там. Хто ж це?] (22) Хех – ім'я одного, Уадж-Ур («Велика зелень») – ім'я іншого» (за пап. Нахта)⁴⁹.

3) Б – 7+8; А – 8; Х – 7; Міл – 7; Мош – А8a+А8b.

Аркуш 5

Сцена 9.

1) Богиня з головою левиці перед Оком-*уджат*.

2) Abs. 17 (Urk., V, 35) / Allen – a11: «(44) [...] Я забрав (45) волосся зі священного Ока в період (його) люті. Що ж це? Це праве Око Ра, яке розлютилося (або «роз'ярилось») на нього після того, як (46) він відіслав його» (за пап. Нахта)⁵⁰.

3) Б – 10; А – 10; Х – 10; Міл – 10; Мош – А11.

Подібного зображення богині-левиці перед Оком Ра немає більше в жодному сувої. Даний мотив добре співвідноситься з уявленням про те, що сонячне Око, яке посилає Ра проти ворогів і заколотників у момент люті, приймає саме форму богині-левиці (наприклад, Сохмет)⁵¹. Найбільше докладно цей сюжет викладений у «Міфі про знищення людства» у Книзі корови. Симптоматично, що актуалізація цього міфу приходиться саме на кінець ХVІІІ династії, коли текст Книги корови був уперше написаний на 1-му саркофазі Тутанхамона (Cairo J.E. 60664). Це також і час створення папірусу Нахта.

Сцена 10.

1) Ящик для каноп, який охороняється шакалом й чотирма синами Хора.

2) Abs. 20 (Urk., V, 44-47) / Allen – a12: «(37) [...] Тому, я перший серед [богів], які у світі Хора, що вимовляє (заклинання) від імені люблячого свого Владика». Хто ж це? (Це) Амсет, Хапі, Дуамутеф (і) Кебехс-нуф» (за пап. Нахта)⁵².

3) Б – 12; А – 11; Х – 12; Міл – 12; Мош – А12b.

Сцена 11.

1) Кіт, що відрізає голову змієві⁵³.

2) Abs. 22 (Urk., V, 52-54) / Allen – a15: «(64) [...] «Я – цей Кіт великий, поруч із яким було розділене дерево-*išd* (на частини його) у Г[еліополі] у цю ніч битви (та) (65) відбиття заколотників» (за пап. Нахта)⁵⁴.

3) Б – 17; А – 15; Х – 15; Міл – 15; Мош – А15.

У сувоях ХІХ династії ця сцена зазвичай доповнюється зображенням священного дерева-*išd*.

Сцена 12.

1) Сокіл на даху гробниці.

2) Abs. 25 (Urk., V, 64) / Allen – b2: «(74) [...] Я лечу як сокіл» (за пап. Небсені рLondon BM 9900)⁵⁵.

3) Б –; А – 17; Х – 18; Міл – 18; Мош – В2а.

Сцена 13.

1) Два мумієморфних бога, над якими вимальовані знаки Ока-*уджат*.

2) Abs. 25 (Urk., V, 64) / Allen – b2: «(75) [...] 'Ти-хто-над-жаровнями-їх' – це образ (*twt*) Ока (*ir.t*) Ра й образ Ока Хора» (за пап. Небсені)⁵⁶.

3) Б –; А – 17; Х – 18; Міл – 19; Мош – В2с.

Аркуш 6**Сцена 14.**

1) Божество-кінокефал з ножем і дві вівтарі зі світильниками.

2) Abs. 26 (Urk., V, 67) / Allen – b3: «(76) [...] Позбав Осіріса N. від цього бога з обличчям (77) пса й людськими бровами [...] (80) «Гострий (ніж)» – ім'я його» (за пап. Небсені)⁵⁷.

3) Б –; А – 17; Х – 19; Міл – 20; Мош – В4.

Сцена 15.

1) Нахт поклоняється ранковому сонячному човну. У човні показаний Хепрі, за його спиною символ (Т 18), ідеограма для слова *šms* – «супроводжувати», «слідувати за» тощо⁵⁸. На носі судна вимальоване сонячне дитя, а ліворуч човен вітають два павіана (*bnt.wy*).

2) Abs. 32 (Urk., V, 80-81) / Allen – b5: «(94) [...] Це Хепрі у своєму човні. Це сам Ра. (95) Що стосується цих «суддів» – це два павіани, Ісіда й Нефтіда» (за пап. Небсені)⁵⁹.

3) Б – 18+19; А – 18; Х – 20; Міл – 21; Мош – В5а.

Переплетіння солярних і осірічних елементів тут дуже помітне. Відзначимо, також, що павіани, Ісіда та Нефтіда є незмінними персонажами т.зв. «сцен сонячного руху» (*Sonnelaufszene*) на віньєтках глав 15/16 Книги мертвих. У папірусі Нахта сполучення солярних і осірічних мотивів представлено також на т.зв. сцені «Funerary garden» на аркуші 21 – руки небесної богині із сонячним диском, що з'являються з «рожевої гори», зображені прямо над престолом Осіріса.

Сцена 16.

1) Човен призахідного сонця. Сонячне божество (очевидно, Атум) показано в диску.

2) Ідентифікація спірна. Найбільше ймовірно⁶⁰: Abs. 4 (Urk., V, 12) / Allen – a2: «(8) [...] Це Атум у диску його» (за пап. Нахта)⁶¹.

3) B – 20; A – 19; X – 21; Міл – 22; Мош – B5b.

Аркуш 7

Сцена 17.

1) Нахт поклоняється леву й кобрі-*уаджит*, що обвилася навкруги лотоса. Вочевидь, композиція поєднує дві незалежні сцени⁶².

2) Ідентифікація образу лева спірна. Можливі два варіанти⁶³:

I. Abs. 33 (Urk., V, 86) / Allen – c: «(98) [...] Як прекрасно засноване тобою житло, Р[уті]» (за пап. Небсені)⁶⁴.

II. Abs. 33 (Urk., V, 86) / Allen – c: (99) «(99) [...] Назад! Лев з білими вустами (100) (і) сплющеною головою» (за пап. Небсені)⁶⁵.

Образ кобри: Abs. 33 (Urk., V, 88) / Allen – c: «(82) [...] Ти – Уаджит, Володарка полум'я» (за пап. Нахта)⁶⁶.

3) B – 21+22; A – 19; X – 21; Міл – 23+24; Мош – C1a+C1e.

Інші п'ять сцен, що продовжують образотворчий фриз, за XIX династії не зустрічаються серед ілюстрацій 17-ї глави. Частина з них, напевно являє собою варіації віньєток глав 72 і 91/92⁶⁷. Це може пояснюватись неузгодженістю між художником і писцем, що вносив текст після того, як були зроблені малюнки. Відзначимо, що в папірусі Нахта пропущено 10 змістовних ланок тексту 17-ї глави⁶⁸, тобто близько третини її тексту⁶⁹, чим також можна пояснити «накладання» її ілюстрацій на інші глави.

Сцена 18.

Душа-*ба* Нахта перед диском. Віньєтка із зображенням душі-*ба* характерна для 85-ї глави⁷⁰.

Сцена 19.

Лунарні зображення⁷¹, які, можливо, ілюструють туманні міфи в Abs. 17 і 33.

I. Abs. 17. (Urk., V, 35) / Allen – a11: «(33) Це праве Око Ра, що розлютилося на нього після того, як він відіслав його. Але Тот забрав волосся з нього, щоб повернути його йому (Ра) у житті, неушкодженості (і) здоров'ї, без (34) усяких ушкоджень (або «хвороб», «недоліків»). Інші кажуть: Це було (коли) зробилося воно хворим оплакуючи пару свою. (И) тоді Тот здійнявся над ним (і) плюнув на нього» (за пап. Небсені)⁷².

II. Abs. 33 (Urk., V, 87) / Allen – c: «(101) (Я) – Ісіда. (Коли) ти шукав мене, я опустила волосся на своє обличчя (в) безладді» (за пап. Небсені)⁷³.

Сцена 20.

Нахт перед трьома сидячими божествами. У першого з них над головою показана зірка, а останнє божество зображене з коров'ячою головою. Можливо, це варіант віньєтки 72-ї глави (за рBerlin P. 3002 і рParis Louvre N. 3092)⁷⁴.

Сцена 21.

Фігура Нахта, який стоїть із ціпком. Також, можливо, варіант віньєтки 72-ї глави⁷⁵.

Сцена 22.

Солярна композиція, що зображує символ неба (N1) і сонячний диск із вихідними з нього трьома променями, що є ідеограмою до слова «со-нячне сяйво / світло» (N8)⁷⁶.

Сцена 23.

Нахт і душа-ба перед фасадом гробниці, поруч із якою росте священне дерево. Зображення поклоніння священному дереву зустрічаються на віньєтках 64-ї глави⁷⁷, а мотив померлого і його душі перед фасадом гробниці – на віньєтках 92-ї глави⁷⁸.

Таким чином, особливості оформлення папірусу Нахта вказують на те, що в ньому зафіксовано творчий момент формування ілюстративного фриза 17-ї глави Книги мертвих. Набір сцен у даному документі унікальний, деякі з них не знаходять аналогій у папірусах ХІХ династії (сц. 2-5, 18-23). Причини появи фриза віньєток 17-ї глави дотепер не встановлені. На нашу думку, їхнє створення було безпосередньо пов'язане із суспільною реакцією, що настала після смерті Ехнатона, релігійна реформа якого зіграла неочікувано позитивну роль у формуванні ілюстративного фризу цього тексту. Постамарнська «реставрація» «старих» культів і увялення про «особисте благочестя», що набирало сили, дозволили фіванським художникам кінця ХVІІІ – початку ХІХ династій розробити багатофігурний ілюстративний ряд до 17-ї глави – одного з найбільш ключових текстів Книги мертвих.

Малюнки 17-ї глави, що ілюстрували різні етапи посмертної подорожі (сц. 1, 5, 15, 21, 23), стали, на наш погляд, своєрідним аналогом царських «Книг про-те-що-у-Потойбіччі», але призначеним для приватних осіб. Вони позбавлені помітної розбивки на часові фази солярного інфернального циклу, що є характерними для царських творів, але їхні елементи, безумовно, були використані (сц. 15, 16, 18, 22). На користь такого зіставлення може вказувати і застосування тексту 17-ї глави для потреб оформлення поховального інвентарю членів царської родини. Отже, у главі 17 Книги мертвих та її ілюстраціях у період Нового царства ми бачимо рідкісний випадок синхронного використання сакрального тексту як представниками царського роду, так і приватними особами. Надалі, позначений процес інтеграції елементів царської заупокійної літератури у приватну знайшов своє продовження у створенні т.зв. «міфологічних папірусів» і «папірусів Амдуат» за ХХІ династії.

Примітки

1. pLondon BM 10470, BM 10472, BM 10477 (Quirke St. Owners of Funerary Papyri in the British Museum / ВМОР. – № 92. – 1993. – Р. 6).
2. Ibid. – Р. 6; Budge E.A.W. By Nile and Tigris. A Narrative of Journey in Egypt and Mesopotamia on behalf of the British Museum between the years 1886 and 1913. – Vol. I. – L., 1920. – Р. 136ff.
3. Glanville S.R. Note on the nature and origin of the «papyri» of Nakht, BM 10471 and 10473 // JEA. – 1927. – Vol. 13. – Р. 51; Munro I. Untersuchungen zu den Totenbuch-Papyri der 18. Dynastie. Kriterien ihren Datierung. – L. – N.Y., 1988. – S. 300.

4. Al-Ayedi A.R. Index of Egyptian Administrative, Religious and Military titles of the New Kingdom. – Ismailia, 2006. – P. 547-549 (1823), 68-69 (226).
5. Glanville S.R. Op. cit. – Pl. XX.
6. Ibid. – P. 52-53; Shorter A.W. Catalogue of Egyptian Religious Papyri in British Museum. Copies of the Book PR(T)-M-HRW from the XVIIIth to the XXIIInd Dynasty. – Vol. I. – L., 1938. – P. 12-14; Quirke St. Op. cit. – P. 46 (№ 119), 77.
7. PN, I, 209.
8. PM ²I, 1, 99-104, 274-275, 364-365, 443, 453, 459-460.
9. Schulman A.R. Excursus on the «Military Officer» Nakhtmin // JARCE. – 1964. – Vol. 3. – P. 125.
10. Black J.R. The Instruction of Amenemope: a Critical Edition and Commentary, Prolegomenon and Prologue: Diss. – Madison, 2002. – P. 547-559.
За даними статуї Cairo CG 779 A (Ibid, – P. 555; Urk., IV, 1908-1910).
11. Black J.R. Op. cit. – P. 554-555; Reeves N. The Complete Tutankhamun. The king, the tomb, the Royal Treasure. – Cairo, 2005. – P. 31; Darnell J.C., Manassa C. Tutankhamun's Armies. Battle and conquest during Ancient Egypt's late Eighteenth Dynasty. – Hoboken, 2007. – P. 54.
12. Dodson A., Hilton D. The Complete Royal Families of Ancient Egypt. – Cairo, 2005. – P. 144-145, 156 (Naktmin B).
13. Schulman A.R. Op. cit. – P. 125-126; Black J.R. Op. cit. – P. 555-556.
14. Glanville S.R. Op. cit. – P. 54.
15. Berlin P. 3131, Хагнеферет Cairo б/н, London BM 10021, London BM 10281 (Shorter A.W. A Leather manuscript of the Book of the Dead in the British Museum // JEA. – 1934. – Vol. 20. – P. 33-40, Pl. IV-VIII; Leach B. Tanning tests for two documents written on animal skin // JEA. – 1995. – Vol.81. – P. 241-243).
16. Glanville S.R. Op. cit. – P. 50-56.
17. Černý J. Paper and Books in Ancient Egypt. – Chicago, 1985. – P. 27.
18. Glanville S.R. Op. cit. – P. 54-55.
19. Матъе М.Э. Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта. – М., 1996. – С. 135-146.
20. Shorter A.W. Catalogue. – P. 14.
21. Glanville S.R. Op. cit. – Pl. XIX, XX, XXI.
22. Дж. Блек убачає в цьому свідченні руйнації поховання Нахтміна, санкціонованого його «конкурентом» у боротьбі за престол – Хоремхебом, що переслідував пам'ять про Ёйе, імовірного батька Нахтміна (Black J.R. Op. cit. – P. 558-559).
23. Shorter A.W. Catalogue. – P. 12-14.
24. Ibid. – Pl. VII; James T.G.H. Egyptian Painting and Drawing in the British Museum. – L., 1985. – P. 52, Fig. 57, 58; Taylor J.H. Death and the Afterlife in Ancient Egypt. – L., 2001. – P. 22, Fig. 10; P. 197, Fig. 138; Faulkner R.O. The Ancient Egyptian Book of the Dead / Ed. by C. Andrews. – Austin, 2001. – passim; Taylor J. Journey through the Afterlife. Ancient Egyptian Book of the Dead. – L., 2010. – passim.
25. Sethe K. Die Totenliteratur der alten Ägypter. Die Geschichte einer Sitte // SPAW. – 1931. – Bd. XVII-XX. – S. 18; Heerma van Voss M. De Oudste Versie van Dodenboek 17a. Coffin Texts Spreuk 335a. – Leiden, 1963. – S. 10; van Es. M.H. Das Totenbuch des Ptahmose. Ein Beitrag zur weiteren Diskussion // ZÄS. – 1982. – Bd.109. –

- S. 119; Milde H. The vignettes in the Book of the Dead of Neferrenpet. – Leiden, 1991. – P. 31.
27. Чегодаев М.А. Папирусная графика Древнего Египта. – М., 2004. – С. 71, 76-77.
28. Тарасенко Н.А. Ранние иллюстрации 17-й главы древнеегипетской Книги Мертвых // XII Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ. 2-3 жовтня 2008 р.). – К., 2008. – С. 38-41.
29. Budge E.A.W. The Book of the Dead: the Chapters of Coming Forth by Day. – L. – N. Y., 1986. – P. 90-92.
30. Urk., V, 13, 18, 20, 25, 30, 31, 33, 38, 47, 50, 54, 66, 85, 94.
31. Allen T.G. The Book of the Dead or Going Forth by Day. Ideas of the Ancient Egyptians concerning the Hereafter as expressed in their own Terms / SAOC. – Vol.37. – Chicago, 1974. – P. 26-27, fn. 47.
32. Hornung E. Das Totenbuch der Ägypter. – Dübeldorf, 2004. – S. 423-424.
33. Milde H. The vignettes. – P. 31-42.
34. Mosher M.Jr. The Ancient Egyptian Book of the Dead in the Late Period: A Study of Revisions Evident in Evolving Vignettes, and Possible Chronological or Geographical Implications for Differing Versions of Vignettes: Diss. – Berkley, 1990. – P. 158-195, 641-657 (Ap. D).
35. Milde H. It is All in the Game. The Development of an Ancient Egyptian Illusion // Funerary Symbols and Religion. Essays dedicated to Professor M.S.H.G. Heerma van Voss / Ed. by J.H. Kamstra, H. Milde, K. Wagtendonk. – Kampen, 1988. – P. 89-95, Fig. 1.
36. von Bissing Fr.W. Totenpapyrus eines Gottesvaters des Amon // ZÄS. – 1928. – Bd. 63. – Taf. I.
37. За Urk., V та Allen T.G. Op. cit. Переклад за: Lapp G. Totenbuch Spruch 17. Synoptische Textausgabe nach Quellen des Neuen Reiches / Totenbuchtexte. – Bd. 1. – Basel, 2006 (p5).
38. Lapp G. Op. cit. – S. 7.
39. Milde H. The vignettes. – P. 55-65.
40. Тарасенко Н.А. Изобразительная традиция 17-й главы Книги мертвых в III Переходном периоде: XXI-XXII династии // ВДИ. – 2011. – № 2. – С. 3-24.
41. Allen T.G. Op. cit. – P. 26, fn. 47 (3); Milde H. The vignettes. – P. 33 (IV).
42. Lapp G. Op. cit. – S. 29, 31.
43. Ibid. – S. 31, 33.
44. Ibid. – S. 49, 51.
45. Ibid. – S. 63, 65.
46. Naville E. Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie. – Bd. I. – B., 1886. – Taf. XXVIII (Da).
47. Ibid. – Taf. CI; Milde H. The vignettes. – P. 34 (VI).
48. Díaz-Iglesias Llanos L.E. Commentary on Heracleopolis Magna from the theological perspective (I): the image of the local lakes in the vignette of chapter 17 of the Book of the Dead // Trabajos de Egiptologia. – 2005. – № 4. – P. 31-106.
49. Lapp G. Op. cit. – S. 63, 65.
50. Ibid. – S. 19, S. 119, 121, 123.

51. Bonnet H. Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. – В., 1952. – С. 427-429, 733-735; Kees H. Der Götterglaube im alten Ägypten. – В., 1977. – С. 6-11; Rössler-Köhler U. Löwe // LÄ. – 1980. – Bd. III. – Kol. 1080-1090.
52. Lapp G. Op. cit. – S. 135, 137, 139.
53. Тарасенко Н.А. Вьететка 17-й главы Книги Мертвых с котом, змеем и деревом-ішд в источниках XIX-XXI династий // Східний світ. – 2010. – № 3. – С. 130-141.
54. Lapp G. Op. cit. – S. 193, 195.
55. Ibid. – S. 242, 244.
56. Ibid. – S. 246.
57. Ibid. – S. 248, 250, 258.
58. Milde H. The vignettes. – P. 40 (XXI).
59. Lapp G. Op. cit. – S. 282, 284, 296, 298.
60. Allen T.G. Op. cit. – P. 27, fn. 47 (19); Milde H. The vignettes. – P. 41 (XXII).
61. Lapp G. Op. cit. – S. 29.
62. Milde H. The vignettes. – P. 42 (XXIII, XXIV).
63. Ibid. – P. 42 (XXIII).
64. Lapp G. Op. cit. – S. 308.
65. Ibid. – S. 312.
66. Ibid. – S. 329. У папірусі Небсені: «(105) [...] Я (106) – той, що слідує за Уаджит, Володаркою неба» (Ibid. – S. 328).
67. Naville E. Op.cit. – Taf. LXXXIV, CIII–CIV.
68. Lapp G. Op. cit. – S. 217-313.
69. Це 37 рядків (Urk. V, Abs. 23-33).
70. Naville E. Op.cit. – Taf. XCVII.
71. Див.: N11, N9 / N10 (Gardiner A.H. Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs. 3rd ed. – L. – Oxford, 1958. – P. 486).
72. Lapp G. Op. cit. – S. 120, 122, 124.
73. Ibid. – S. 314, 316.
74. Naville E. Op.cit. – Taf. LXXXIV (Ba, Pb).
75. Поп.: Ibid. – Taf. LXXXIV (Aa).
76. Gardiner A.H. Op. cit. – P. 485-486.
77. Naville E. Op.cit. – Taf. LXXXV–LXXXVI.
78. Ibid. – Taf. CIV.

Summary

In the paper is given an analysis of the early BD 17 vignettes in the pNahta (pLondon BM 10471) from the late XVIII Dynasty.

Key words: *Book of the Dead, chapter 17, vignettes, papyrus, Nakht.*

Одержано 20 лютого 2013 р.